

դասերն եւ զնպակն ոչ ըն-
գուիր: Ասան զի նմ յաւ-
կուրթիւն եւ պահառու-
թիւն հակադարձութիւնէ:
Իսկ նմ անմարմին սոց
հակադարձական եւ տեղու-
եա եւ որակութեամբ
այսոնս կոցէէ երբն բան
յանմին. ք պատճառս
պատճառաւորն եւ ոչ աւեր
այսոցիկ օրինակք արեւոյթ
ի պատճառէն պատճառաւ-
որն. զի նմ անարգելի եւ
անմեկնելի յերն ինքնու-
թեանն անարգական եւ
մշտնջենաւոր եւ եւ կոյ
յիւրն պատճառի:

ՎՐԱՐԳՈՎՅՈՒՄՆԻ ԿՈՆԿՐԵՆՍԻ
ԸՆՎՈՐՈՒՄՆԻ ԿՈՆԿՐԵՆՍԻ
8.

Հնարոյն հայ թարգմանութեանց նկատմամբ
զժրատաւորս պնդուի սակաւ տեղեկութիւնք
հասած են մեզի, որ եւ ոչ կրնանք փորձել աննոց
թարգմանաց անունն ու որոշ ժամանակի գտնել:
Պատմութիւնն աւանդած է մեզ շատ մը սիրելի
անուններ այն անանց, զորոնք հայ գրականու-
թեան հիմնադիրն առարած է Եղիշիւ եւ Յիւ-
զունդիւն ուսանելու եւ թարգմանելու: Այս
թարգմանութեանց գունէ մեծ մաս մ'ալ բարե-
բախտութեամբ հասած է մեզի՝ որչա՞ք այլ պայլլ-
ութիւններ կրած ըլլան յրմթացս այսոցիկ գա-
րիւրն: Այս գարտու առաջին կիսուն լեզուական
նոր գիւպք ցուցուցին որ այս առաջին թարգմանաց
գրութիւնքն այնպիսի լեզուի աւանանդասուկ
գրոյմ կը կրեն, որ անհնար է այտուհետեւ վարժ-
աչքի մ'այս ժամանակի թարգմանութիւնք
յետագայից հետ շփոթել: Ասով շատ թարգմա-
նութեանց ժամանակը մերձաւորապէս կ'որոշուի.
բայ թէ իւրբանչիւրն որ տարին եւ որ թարգ-
մանչին արդիւնքն է, խնդիր մըն է, որ՝ առհասարակ
խտելով՝ գիւ եւ մեր մթութեան մէջ թաղուած է
մեզի համար: Գայսով գրութեան արդէն շիջ
մը յառաջ բարեք որ լեզուէն միայն դատելով՝
այագհովապս Ե գարու առաջին կիսուն կը վերա-
բերի, եւ այն ատարական շիւղին, որոնք անշուշտ
Եղիսիա ուսանող թարգմանիչներէն փոխադրած
են հայերէնի: Բանի մը լեզուական նշաններ,
զորոնք յրմթացս քննութեան կրնար տեսնել ըն-
թեքցողը, մեր քնաց մէջ կը վարժուցանեն այն
զարգապիտի ալ որ հասանօրէն միւռնայն թարգ-
մանիչը մէկ ձեւերով թարգմանած է այս կարգ
մ'անվաւերականներն՝ Լաթուրնա, Վարդ Աւար.,
Թուրք Եւրոպու եւն: Աւելի յառաջ երկուս եւ
թարգմանչին անունն կամ թարգմանութեան
տարին որոշել ճշուութեամբ, նաեւ մեր գրութեան
համար կարող չենք: Միայն թէ կրնանք այս ամէն
հետեւութիւնքն, զոր լեզուէն առեալ հանցիցիք,

հաստատել նաեւ այլուստ՝ քննելով գրութեանն
բոժմ արդեցութիւնք հայ հնարոյն մատնագրու-
թեան վրայ:

Եթէ չենք սխալը, արդէն կրիւն տեսած է
մեր գրութիւնն, եւ այն ի հարկէ նախնական
թարգմանութեամբ: Գունէ շատ զժուար է մեր այս
կանոնաց-մատնիկն վերջին մասերն ակնարկու-
թիւն չհասարկել կորսն մէկ խօսքը: Մերոպայ
վարդս յառաջարանական մասին մէջ կը յիշուին
Ս. Գրոց մասուէքն հետ զհետէ, եւ սպա կը
կնքուի յառաջարանն այս նախադասութեամբ (էջ
6)՝ «Աւերիք եւ զնաւանայն յաջորդեալ յառուելոյն
անտի զնորհապատու՝ գրեպանն, եթէ որպէս
մեծարեալք ի միմանց, զովայք բոտ ճմարիտ
հաստատու եւ բոտ աւետարանագործ կրմոյից, միւս-
ցայտը ժամանայն նոյնն սուրբութեամբ վերին, Այս-
տեղ կ'իմանանք նախ որ կորին Աւարեւոյց «հա-
նակաւ... քրեւել որոշումներն ուներ իւր առջեւ,
որոնք նաեւ իւր ժամանակ կ'արժէին, վասն զի բոտ
իւրն՝ Աւարեւոյց մահուանէն ետքն մինչեւ իւր
ժամանակ՝ նոյնին սոփորութեամբ վարին», եկե-
ղեցիք: Հաստ պարզ կ'երեւայ մեզի այս խօսքին մէջ
ակնարկութիւն մ'այս՝ «Աւարեւական, կանոնակ
(— Յունական Աւարեւական կանոնաց հասարակն
այս միջոցին հարկ թէ ուներ գրութիւն. —) որոնք՝
ինչպէս կը տեսնենք Հասարականի ժողովքի կանո-
նաց մէջ արեւմտեք իբր բուն Աւարեւոյց աւհմա-
նագրութիւնք կը նկատուէին: Այս մերնթարգրու-
թիւնն հաստատութիւն կ'առնու նաեւ այնու որ կը
րեւան այս խօսքը շատ անակի ընէ՝ «Վարդ Աւար.,
գրութեան համանման կտորին, ուր կ'ըստի թէ
Աւարեւոյց ամէն կողմն քարտիչին եւ՝ հուսանե-
ցուցնէին, աշակերտութեան առաջնակներն... եւ կա-
տարեցան բարի անուամբ... եւ այսպէս երթեալ
զհետ վարդապետութեան նոցա աշակերտք նոցա
մինչեւ ցայտը եւ ոչ եղեւ փոփոխում կամ՝ ստե-
ուած ինչ ի քարտիչութիւն նոցայ,» Երկու խօսքերն
իրարու հետ համեմատելով՝ կը տեսնենք որ մեկ-
նայն զարգափարկն արտայայտութիւն են այլեւայլ
ձեւով:

Եթէ ուղիւ է մեր այս կարծիքն, երկու բան
կը հետեւի սակէ: Դաս հայերէն թարգմանու-
թիւն եղած էր արդէն իբր 440էն յառաջ որ շատ
լաւ կը յարմարու առաջին երկիւրեայ Եղիսիայ
երթայու ժամանակին, եւ երկուրդ՝ Արիւն իւր
առջեւ ուներ ռեֆուզ թարգմանութիւնն, վասն
զի ճիշդ յիշեալ խօսքը նոր խմբագրույ այսպիսով
է, եւ այս այլափոխելն այնչափ համեմատ չէ
կորեան ակնարկածին. այսպէս՝ «Միւս-
ցայտը սասցուած եղած է՝ մինչեւ ի վաճառն աշխարհին,»

Անշուշտ մեր կանոնները տեսած է նաեւ
Եղիշէ, եթէ վաւերական է իւր անուն կրող՝ «Վան
յիշատակաց մեռելոց ի կանոնաց գրոց» ձառք:
(տես Եղիշէ, Մատնագրութիւնք, Վերնա. 1859,
էջ 351): Այնտեղ կը կարծաւք աս արեւորն,
«Եայտնի են օրներ եւ հաստատեալ ի ձեռն օրինա-
րդին Մովսիսի եւ պլոց Մարարեկից. իոյ կ'ուսնու-
լու է յետ Առուելոյն քառան, եւ տունն իշխա-
նութիւն վարդապետաց եկեղեցւոյ, զի ակնարկերն
իցեն Մովսէս եւ Մարարեկ եւ Աւարեւոյցն

սկիզբ զմարդիկ առողջ հասակովք հաւասոյ, Պեղոք Ե քննել ճառիս հարապատ բլլալ կամ ոչ. բայց լրաննայի դէպս որ սողերը գործը Առաքելու այն սնուամբ կանոններ կարարացած էր:

Անեկն նշանաւորն է մեր քննութեան համար այն կէտն որ այս միջոցն իբր ութ արտի ետքը զուսմբուած ազգային ժողովն է Շահապիվան (1471—8 Յ. Բ.) մեր կանոններն ոչ միայն ունեցած է իրեն առջեւ, այլ նաեւ զանոնք շատոնց ծանօթ եւ ի գորութեան կ'ենթարի, եւ իւր կանոններն իբրեւ անոնց համեմատ ուզած է գնել: Ասողիկ եւ Վարան՝ միեւնոյն բառերով անցորակի կը յիշեն թէ գումարած բլլալ Յովնէի տեղացած՝ ժողով մ'ի Շահապիվան: Այս տեղեկութիւնն անուշաւ ստանուած է նոյն իսկ կանոնաբարձին, որուն մէջ պահուած կը գտնուէր բարեբախտութեամբ այս ժողովոյն վճիռներն եւ անոր կից յաւալարանական տեղեկութիւն մը, որ կը պատմէ ժողովոյն զուսմբուան պարագաները: Այս մեծայարգ յիշատակարանն կը գտնուի ամէն կանոնաբարձ մէջ՝ Ս. Սահակայ կանոնաբարձութեանց ետեք, եւ գեւեւաւ լլալ սոսալ ըն աճողովոյն եւ առանց կրճատման, զի եւ ոչ առ ընտ արժանաւոր քննուած եւ իրեն արժէքն է լլալ հանուած: Վեր քննութեան համար այն արժէքն ունի յիշատակարանն, որ կը ցուցնէ թէ ինչ մեծ լրաց կ'ընծայէին ի Շահապիվան ժողովքի նստած նախնիք առորական մատենիս, որոնք հիմն առած էին իրենց կանոնաբարձութեանց, Բնական է որ այս կէտու վրայ երկար մնայով՝ մանրամասն ցուցնենք մեր այս կանոնաց-մատենին ազդեցութիւնն Շահապիվանի կանոնաց վրայ:

Շահապիվանի ժողովոյ կանոնքը կանոնաբարձ սկիզբն եղող զիստակարգութեան մէջ «կանոնք միաբան Հայոց, գլուխն ինչ վերնապիւր կը կրեն, ինչպէս նաեւ բուն կանոնաբարձ մէջ է կարգին «Հայոց կանոնին Գլուխը ինչ» տեղորոշ նշանակուած են. կանոնաց նիւթոյ բովանդակութեանն ետքն այս սա ծանօթութիւնը կը կրելով. «Երեւոյ միաբանութեամբ աւագ Հայոց յեւթներորդի ամի վախճանելոյն Սբբոյն Սահակայ կարգեցան կանոնքս այս», Երկուր պատմական ծանօթութիւն մը կայ

1 Ասողի Բ, գլ. Բ (այս. Պեղոք. 1885 էջ 78) ... «Շահակայ ամ Յովնէի անուն, որ լլալ կը աշխրտ մեծին Մեթրապոս, ի գլուխան Վայոցորդն է գեղէն Հայոցնորմս: Ե Տրամանակ Արարանայ ասոնցն յաճեալ կողմն զիստակարգութեան ամս Բ: Սո որքս իսկը է Շահապիվան, ուր զուսմբուած իսկանն իտրիւնն է Վարան (այս. Վեհեր. 1868 էջ 58) իւր զուսմբ. Յովնէի ձեռնարկին կամ զիստակարգութեան արք. զուսմբ. է Շահապիվան, ուր զուսմբուած իսկանն իտրիւնն ի Քաւական շրթով է ժողովոս յիշատակութիւնն Առաքիլանոր Սիւնեաց զպիտիկայոս զուսմբութեան մէջ (այս. Վեհեր. 1861, էջ 40) Այս Անանիոս է զուսմբուած իսկանն ի զուսմբութեան ի միայն զուսմբութեան ի իշխանացն Հայոց, որ անը նստա: Սո իմաց զնայ ի ուրիշ Շահակայի կն, որ է Յովնէի Մարգարիտն, եւ արարին կուսնոս կիցիցիցս: Այս վերին գլուխութեան մէջ էջ 18) կը գտնուի զիստակարգութեան ամսութիւնն որ մեր կանոնաց յառաջիկ աստեղծութեանն է: 2 Ժողովոս վրայ համեմատ տեղեկութիւն կը կանոնաց երկնք զիստակարգութեան զուսմբութեան. Հար. Բ. էջ 18—18): Շահակայի կանոններն նաեւ լրարտ թիւր թիւր մէջ. (այս. Արարանայ. Ե տարի 1873, էջ 10, էջ 7—18), բայց համեմատան միայն: 3 Այս նկատմամբ ծանօթ է ինձ միայն հանդիսեաց Է. Յովնէի վրայ թիւր. քննութիւնքն Հայ կանոնաբարձ Տեւտարանութեան մէջ, որուն մէջ մասն մեր այս հետազոտութեանց վերջը պիտի գնենք իբր յաւելուած:

սկիզբն, որ կը պատմէ թէ երբ եւ ինչու դրուեցան կանոնները: Ընդամենն ներառութեամբ սկիզբով կը պատմէ թէ ինչպէս Սահակայ եւ Մեթրապոս մահուանն ետքը՝ եղծունն եւ զայսբայունն կարգուցայ եւ աւերակաց սբբոյ կեկեղեցոյս՝ զորանալով Հայոց աշխարհին մէջ՝ վեր ի վայր շըջեաց. Հայոց երկրի բարեկարգութիւնն, մանաւանդ զի է՛ր ի ժամանակին յայտնի իշխանութիւն եւ տերութիւն ի ձեռն ազգին Մամիկոնից, զի զուղեալ եւ նուաճեալ եւ հնազանդեալ էին համարենելոյ Պարսկային թագաւորութեան,՝ Երբ դեռ կենդանի էր Վարդան Մամիկոնեան համազգացն իւրովք հանդերձ, զուսմբուեցաւ այս մեծ ժողովն «յեւ դեպ կէտն է Շահապիվանս ի բանակատեցն թագաւորացն . . . ի ժամն նորբար տաւին, ի ինձր այս ի ժ.Պ. (ուղիղ ժ.) ամի թագաւորութեանն Յովնէից Պարսից արայից եւ Վասակայ Սիւնեաց մարզպանութեանն Հայոց եւ Վահանայ. . . եւ Արվայ խոսողունուեանց մտղեագրութեանն, ժողովոյ ներկայ էին եպիսկոպոսուք, եւ բազմութիւ երիցունք եւ ասրկաւագունք, եւ իշխանք, զաւստաւորք, . . . ազարք, նախարարք, եւն: Բագմաթի եւ անուանք կը յիշուին այս մասին մէջ՝ . . . որքն կը ինդրէին եպիսկոպոսներն թէ «զեղեալ կարգն սբբոյն Գրիգորի եւ զՆերսէսի եւ զՎահանայի եւ զՎաչագանի զուսմբութեանն հաստատեցէ, եւ մեք անորթելով յանձնին ունիմք, եւն, եւ թէ մէկը չլազնէ կարգաւորութիւնն՝ պատուահաստեցի եւ տուգանս սացէ:»

Ժողովոյն գործունէութեան ծրագրին ալ սահմանուած է յիշատակարանն ներառութեան վերջն այսպէս. «Եւ զայս սացուեալ զահակայսպետիցն թէ Ստեփանն եւ Ղիկիմոս հաստատեալ կայցէ՝ որպէս եւ էն իսկ, եւ մեք հնազանդեմք. բայց որ ինչ պիտայ եւ ի լրութեանն է նոյն լուծան եւ մանաւանդ ի մէջ ասան Յորդանայ հաստատեցի. ապա իւրեցին եւ երկն այսպէս. . . եւ կը յաշրջեն կանոնները. Արեքին մեր Շահապիվանի ժողովական նախնիք կ'ուղեին նախ հաստատել կրկին անգամ իրենց ցայմովոյր պահած կանոնագիրքն, որ կը բովանդակէր զՍտեփանն (— զԱրք. Առտ.,) եւ Ղիկիմոսն, այսինքն նիկիոյ եւ անոր կից յաշրջող ժողովոց ի մասնաւորի Եփեսոսի որդմունք, որքն ինչպէս գիտեցէ, մաս կը կարգէին Հայոց կանոնական կրուակն: Երկրորդ անգամ կ'ուղեին նոր կանոններ գնել ի լրութեանն այն «Ստեփանն» եւն կանոնաց, ի՞նչ որ այս «Ստեփանն» որ այսպէս հանդիսական զիպայ մէջ Հայոց ջով ի գորութեան եղող կանոնական կրուակաց կարգը կը զուստուի: Այ այլ ինչ՝ բայց մեր

1 Ա. Է. Յովնէի Արք. Գաթրճեան կ'ուզէր այս ժ.Պ. ընթերցումն կրուակք թ ընթեանով: Յովնէիս Բ ըստ ընթացան ժամանակագրութեան (տես Nöldcke, El-Tabari, etc. 435) զահ եւս 438Ի (ձ Օրոսուս.) եւ իշխեց մինչեւ 457, երբ Յուլիս 30Ին իրն յարբրեց Ուրբի Գ: Յովնէի ժ.Պ. տարին (— 454) Վարզան եւ իւր ընդհեց ինչպիսի չէին, եւ ոչ ալ Շարք եր այսինքն ժողով գլուխուս: Անիկ եւս ստուակ է Արարանայ հրատարակած մտպիւրք ը.Պ. 452 ընթով տարեկանը: 2 Արարանայ հրատարակած ընդգրկն այս հետազոտութեան մասը կը պակսի մը ձեռագրին մէջ (Թիւ. 25): Ընդհակառակն Արարանայ եպիսկոպոսաց թիւք ցանս միայն կը գնէ:

